

ZENON E. ROSKAL

FILOZOFIA PRZYRODY JAKO ŻYWA PAMIĘĆ I TRADYCJA

Tradycja jest ciągiem zmartwychwstań, a nie konduktem pogrzebowym.

Henri Corbin (1903-1978)

Refleksja nad współczesną filozofią przyrody oraz nad jej historią pozwala zauważyć, że jedność przyrodniczo-filozoficznego obrazu świata została zagubiona w okresie tzw. rewolucji naukowo-technicznej XVII-XVIII wieku. Tendencje meta-naukowe pierwszej połowy XIX wieku utrwaliły ten stan rzeczy i usankcjonowały separację nauk przyrodniczych i filozofii przyrody. Filozofia przyrody w procesie, który został zapoczątkowany na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych XIX wieku, została zmuszona do zmiany strategii badawczej. W świetle tych przemian niezbędny stał się proces tzw. rehabilitacji filozofii przyrody. Jedną ze strategii jest uznanie, że cele, które stały przed klasyczną filozofią przyrody, przejęła zreformowana w pierwszej połowie XIX wieku nauka¹. Filozofia utożsamiałaby się zatem z nauką lub z tzw. filozofią w nauce (*philosophy in science*). Obok tej strategii istnieją jeszcze inne. Według jednej z nich filozofia przyrody mogłaby zyskać nową tożsamość, orientując się na własne dzieje oraz dzieje nauki, zwłaszcza na te epizody, w których wątki naukowe przeplatają się z wątkami filozoficznymi.

W ramach tej strategii ważnym zadaniem, jakie stoi przed współczesną filozofią przyrody, jest m.in. historyczno-metodologiczna analiza zwłaszcza tych teorii z zakresu nauk przyrodniczych (astronomia, fizyka, chemia, biologia, geografia), których elementy wykładane są w ramach współczesnego systemu edukacyjnego. Dociekanie genezy głównych teorii przyrodniczych, a także genezy nauki jako wyróżnionej dziedziny kultury oraz poszukiwanie filozoficznych interpretacji poznawczo doniosłych struktur teoretycznych, zwłaszcza zaś poszukiwanie statusu ontycznego i epistemicznego centralnych kategorii teorii nauk przyrodniczych leży niewątpliwie w kompetencji tak rozumianej, uwspółcześnionej filozofii przyrody.

Dr hab. ZENON E. ROSKAL, prof. KUL – Katedra Filozofii Przyrody Nieożywionej na Wydziale Filozofii KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: kronos@kul.lublin.pl

¹ Współcześnie ten punkt widzenia jest jeszcze bardziej akcentowany wówczas, gdy twierdzi się, że nauka o wiele lepiej odpowiada na odwieczne pytania stawiane tradycyjnie na gruncie filozofii przyrody. W ramach tej strategii przyjmuje się, że takie problemy jak: zagadnienie powstania świata, genezy życia czy nawet natury czasu i przestrzeni znajdują lepsze rozwiązania w nauce, a filozofia przyrody nie jest w stanie wyjść poza te odpowiedzi.

Należy zauważyć, że we współczesnej filozofii przyrody (m.in. I. Leclerc²) przyjmuje się, że wykorzystanie wyników historii nauki oraz historii filozofii w filozofii przyrody jest jednym z aspektów aktualizacji jej tradycyjnej problematyki. W szczególności akceptowana jest teza, zgodnie z którą badanie rozwoju filozofii przyrody, zwłaszcza zaś dociekanie centralnych problemów filozofii przyrody w aspekcie ich genezy, ale także późniejszych dziejów (począwszy od czasów antycznych, aż po współczesność) oraz rozpatrywanie aktualnych problemów filozofii przyrody w aspekcie ich historycznego rozwoju, to ważne okoliczności aktualizujące problematykę tradycyjnej filozofii przyrody. W polu zainteresowań tak zmodyfikowanej filozofii przyrody jawi się zatem zagadnienie genezy nie tylko poszczególnych problemów, ale także genezy nauki, a nawet genezy racjonalnego poznania w ogóle. W tak rozumianej filozofii przyrody bada się też warunki niezbędne do zaistnienia nauk przyrodniczych, a zwłaszcza okoliczności sprzyjające pojawieniu się matematycznego przyrodoznawstwa.

Zainteresowanie poznawcze historią filozofii przyrody aktualizujące samą filozofię przyrody można też umieścić w szerszym kontekście powrotu do antycznych źródeł kultury (powrót do Grecji) w czasach kryzysu tradycyjnie rozumianych kategorii prawdy, racjonalności i postępu³. Refleksja nad grecką filozofią przyrody jawi się jako próba odnalezienia zagubionych przez współczesną filozofię przyrody wartości, w tym przede wszystkim wartości duchowych. Dziedzictwo intelektualne Oświecenia sprawia, że uważamy świat empiryczny za jedynie istniejący. Świat duchowy w świetle myśli pozytywistycznej zawsze był uważany za wtórny. Powrót do źródeł kultury i zrozumienie roli tradycji, która powinna być „ciągiem zmartwychwstań” pozwala na restaurację zagubionej jedności świata materialnego i świata duchowego.

Warto zauważyć, że w metodologii filozofii przyrody inspiracji arystotelesowsko-tomistycznej wśród tzw. nieklasycznych koncepcji filozofii przyrody wyróżniano (m.in. A. G. van Melsen⁴, S. Mazierski⁵) taki model jej uprawiania, który określano za pomocą kalki z języka niemieckiego (*Naturphilosophie als Wissenschaft am Anfang*) – „filozofia przyrody jako nauka na początku”⁶. Określenie to następnie precyzowano

² I. Leclerc, *The Philosophy of Nature*, Washington: The Catholic University of America Press 1986, s. IX.

³ Por. m.in. A. Motycka, *Nauka a nieświadomość. Filozofia nauki wobec kontekstu twórczości*, Wrocław: Leopoldinum 1998, s. 71-77.

⁴ A. G. van Melsen, *The Philosophy of Nature* – wyd. polskie: *Filozofia przyrody*, tł. Z. Zalewski, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1963, s. 10-11.

⁵ S. Mazierski, *Elementy kosmologii filozoficznej i przyrodniczej*, Poznań-Warszawa-Lublin: Księgarnia św. Wojciecha 1972, s. 35.

⁶ W ujęciu van Melsena taka koncepcja filozofii przyrody jest zarazem jej negacją. Tak radykalne stanowisko nie wynika jednak z teoretycznych ograniczeń koncepcji filozofii przyrody jako „nauki na początku”, ale jest jedynie pochodną silnego zaangażowania się tego autora w obronę własnej koncepcji filozofii przyrody. Nowe perspektywy badawcze wyznaczone przez zdobycze poznawcze współczesnej historii nauki, a także „uhistorycznionej” filozofii nauki pozwalają nie

poprzez wyróżnienie dwóch podtypów tej koncepcji. Pierwszy z nich identyfikował filozofię przyrody jako naukę, która przeobraziła się w nauki przyrodnicze. Proces ten najczęściej wiązano z tzw. rewolucją naukową XVI-XVII wieku i traktowano jako unikalny fakt historyczny, nie mający precedensów w przeszłości. Zgodnie z drugim podtypem tej koncepcji filozofię przyrody identyfikowano z taką formą poznania (filozoficznego), która zapewnia nauce stały dopływ idei (kontekst heurystyczny), wpływając nie tylko jednorazowo na naukę (geneza nauki), zwłaszcza zaś na ukonstytuowanie się metody naukowej, ale sukcesywnie przyczyniając się do modyfikacji głównych teorii nauk przyrodniczych.

Potrzeba badań historyczno-metodologicznych aktualizujących tradycyjną problematykę filozofii przyrody wynika zatem przede wszystkim z refleksji metateoretycznej prowadzonej w samej filozofii przyrody, ale także ze względów społeczno-pragmatycznych. Stosunkowo łatwo dają się bowiem zauważyć niedostatki wiedzy historyczno-filozoficznej w kręgach inteligencji zainteresowanych szeroko rozumianą problematyką nauk przyrodniczych. W szczególny sposób braki te stają się dotkliwe wówczas, gdy dotyczą nauczycieli przedmiotów przyrodniczych. Zwłaszcza wtedy, gdy przed zreformowaną szkołą stawia się nowe zadania, polegające na kształceniu w zakresie przedmiotów przyrodniczych uwzględniającym szeroki kontekst historyczny nauk szczegółowych, pożądane się staje podjęcie programu badawczego zorientowanego zarówno na dociekanie genezy nauki (nauk przyrodniczych), jak i na bardziej adekwatne charakterystyki metodologiczne tego typu poznania. Z drugiej strony, w dobie intensywnego rozwoju nowych technologii utrwalania i przekazywania informacji, zadanie to staje się łatwiejsze do realizacji. Dzisiaj łatwiejszy jest nie tylko dostęp do ważnych opracowań z zakresu historii nauki i historii filozofii przyrody, ale także ułatwiony jest dostęp do samych źródeł. Dzięki nowym technologiom ułatwione jest także rozpowszechnianie wyników badań, ale poszerzony krąg odbiorców wymaga, by przekazywane informacje były nie tylko intelektualnie ciekawe, ale również precyzyjnie adresowane.

Wyniki osiągnięte przy realizacji tak określonego przedsięwzięcia badawczego mogłyby być wykorzystane w różny sposób. Niewątpliwie można by je wykorzystać bezpośrednio w aktualnej debacie na temat granic nauki, ale także pośrednio – poprzez popularyzację w serii wydawnictw obejmujących historycznofilozoficzną problematykę nauk przyrodniczych – mogłyby być wykorzystane przez nauczycieli szkół średnich (gimnazjum, liceum), ale także na etapie szkoły wyższej, na różnych kierunkach, w ramach przedmiotów kształcenia ogólnego zorientowanych na takie cele edukacyjnej, jak umiejętność holistycznego rozumienia głównych komponentów kultury. Korzyści z realizacji tego zadania odniósłby zatem cały system oświatowy, w którym można by uzyskać znaczący wzrost jakości kształcenia, wyrażający się m.in. w reali-

tylko na obronę tej koncepcji filozofii przyrody, ale czynią tę koncepcję bardziej konkurencyjną w obliczu wyzwań, jakie stoją przed filozofią we współczesnej kulturze.

zacji celów zapisanych w reformie systemu oświatowego określonych jako humanizacja przedmiotów przyrodniczych oraz międzyprzedmiotowa (interdyscyplinarna) i wielopredmiotowa (multidyscyplinarna) integracja.

Słowa kluczowe: historia filozofii przyrody, historia nauki, filozofia nauki, filozofia przyrody.

Key words: history of philosophy of nature, history of science, philosophy of science, philosophy of nature.

MICHAŁ TEMP CZYK

FILOZOFIA PRZYRODY A ONTOLOGIA

Filozofia przyrody może być przydatna wielu grupom zawodowym, przede wszystkim przedstawicielom nauk przyrodniczych, studentom i nauczycielom, ja jednak chciałbym powiedzieć o jej znaczeniu dla samej filozofii, tej najbardziej ogólnej i podstawowej, zwłaszcza ontologii. W klasycznej filozofii ontologia była uważana za najważniejszy dział filozofii, natomiast obecnie filozofowie rzadko wierzą w jej poznawcze możliwości, poświęcając swoją uwagę analizie języka i poznania, społecznym i historycznym uwarunkowaniom wszelkiej wiedzy itp. Z tego powodu najważniejsze koncepcje ontologiczne powstały w przeszłości, gdy ludzie wiedzieli o świecie materii, jego budowie i własnościach znacznie mniej niż obecnie, a filozoficzny obraz świata dopasowywali do swojej wiedzy. W ostatnich stu latach nauka odkryła nowe, nieprzeczuwane cechy materii, które nie pasują do dawnych systemów filozoficznych i w rezultacie nie są odpowiednio głęboko opracowane filozoficznie. Mówiąc krótko: to, co proponuje w tej dziedzinie filozofia, nie wystarczy do zrozumienia świata coraz lepiej poznawanego przez naukę, ponieważ w pojęciowej strukturze jej tradycyjnych systemów nie można zadowalająco dokładnie wyrazić wielu poznanych naukowo własności świata materii. W tej sytuacji, chcąc stworzyć filozofię zdolną wyrazić bogactwo wiedzy naukowej, należy rozwijać ontologię, starając się opracować w niej pojęcia dopasowane do tego, co o świecie mówi nauka. Zadanie to można wykonać, jeżeli wystarczająco dobrze rozumie się filozoficzne implikacje nauk przyrodniczych, ponieważ potoczny obraz świata i dopasowany do niego język nie wystarczą.

Prof. dr hab. MICHAŁ TEMP CZYK – Zakład Filozofii Przyrody w Instytucie Filozofii UMK w Toruniu; adres do korespondencji: Fosa Staromiejska 1a, 87-100 Toruń; e-mail: tempczyk@ped.uni.torun.pl